

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 355-366 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Kazak Türkçesinde Fiil Çekim Ve İşletme Eklerinde Ek Kalıplaşmaları

Hülya Arslan-Erol

Kilis 7 Aralık Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet: Türkçenin her döneminde yaygın olarak görülmüş olan ek kalıplaşmaları günümüz lehçelerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada Kazak Türkçesindeki fiil çekim ve işletme eklerinde ortaya çıkan kalıplaşmalar ele alınmıştır. Kalıplaşmaların hangi eklerde, hangi örneklerle ortaya çıktığı, kalıplaşma sonucunda ortaya çıkan kelime türleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, ek kalıplaşması, fiil çekim eki, sıfat-fiil, zarf-fiil.

Inflexible Suffixes In Finite Verb Forms and Endings In Kazakh Turkish

Abstract: Inflexible suffixes that have been observed in all periods of Turkish, are also common in modern Turkish dialects. In this article, inflexible suffixes in Kazakh Turkish are studied. The study analyzes the suffixes and examples in which inflexible suffixes exist, and the sort of the words that appear after becoming inflexible.

Keywords: Kazakh Turkish, inflexible suffixes, endings, participle, gerund.

I. GİRİŞ

Türkçenin her döneminde yaygın olarak görülmüş olan ek kalıplaşmaları, günümüz lehçelerinde de sık ve yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede *barça* 'hepsi, tamamı' (EUTS: 22), *ançulayı* 'böylece, bunun gibi' (EUTS: 10), *yana* 'tekrar, yine' (ETG: 308), *irte* 'erken, yarın, sabah' (ETG: 275, EUTS: 65) vb. örneklerde zarf, sıfat, isim, edat türünden kelimeler yaratmanın bir yolu olarak kullanılmış olan ek kalıplaşmaları Türkçenin tarihi seyri içinde artarak görülmeye devam etmiştir.

Ek kalıplaşması "bir çekim veya yapım ekinin bilinen gramer kurallarına bağlı belirli bir işlev ya da işlevlerle değil de eklendiği söz ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşması"dır (Korkmaz 2003: 157). Ek kalıplaşmaları, dile dışarıdan müdahale ile gerçekleşmeyen, dilin kendi yapısında beliren birtakım ihtiyaçların giderilmesi için yine dilin kendi içinde oluşan ve şekil bilgisiyle anlam bilgisini birleştiren bir dil olayıdır. Dilde çekimden yapıma doğru uzanan bu yaratma çizgisinde; eklerin cümle içindeki

farklı kullanımlarından yararlanıldığı, bu şekilde farklı anlam incelikleri yaratıldığı, dildeki boşlukların eklerin farklı görevlerle kullanılması yoluyla tamamlandığı görülür.

Türkçede ek kalıplaşmaları dört grupta incelenmektedir: Birincisi eksiltme yoluyla meydana gelmiş gibi görünen ek kalıplaşmalarıdır. *Tanıdık (insan), yiyecek (şey), gözde (insan)* gibi kullanımlarda görülür. İkinci gruptakiler Türkçede zarf türeten eklerin sınırlı olması, edat türetmede kullandığımız belirli eklerin ise olmaması sebebiyle bazı çekim eklerinin bu görevleri üstlenmeleriyle meydana gelir. Üçüncü gruptakiler bazı eklerin işlevliklerini kaybedip ses değişimlerine uğrayarak arkaik birer şekil olarak yaşamaya devam etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Dördüncü gruptakiler de eklerin kullanış alanlarını genişletmesi ve bununla birlikte eklendikleri kelimelerin niteliklerinde değişimler olması sonucunda meydana gelmiş kalıplaşmalardır (Korkmaz 2003: 157-158).

Türkçenin bütün lehçelerinde karşımıza çıkan ek kalıplaşmaları¹ Kazak Türkçesinde de oldukça yaygındır. Bu çalışmada Kazak Türkçesinde fiillere gelen ekler üzerindeki kalıplaşmalar incelenmiştir. Fiillere gelen ekler M. Ergin'in (1985: 142-143) tasnif ettiği şekilde fiil çekim ve işletme ekleri olarak iki grupta incelenmiştir. M. Ergin, yapım ekleri dışında fiillere gelen ekleri, fiil çekim ekleri başlığı altında ele almış, bunlardan şekil, zaman ve şahıs eklerini asıl çekim ekleri, partisip (sıfat-fiil) ve gerundiumları (zarf-fiil) da fiil işletme ekleri olarak adlandırmıştır. Partisip ve gerundiumları tam bir çekim olarak kabul etmeyen, ancak yapım eki de olmadıklarını belirten Ergin, çekim ekleri ile yapım ekleri arasında bir yer tutan bu ekleri geniş manası ile çekim ekleri olarak kabul etmiş ve fiil işletme ekleri olarak adlandırmıştır.

1. Fiil İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar

1.1. Sıfat-Fiil Eklerinde Görülen Kalıplaşmalar

Sıfat-fiiller nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Anlam bakımından isim cinsinden kelimeler arasında yer alırlar. Sıfat-fiillerin asıl isimlerden farkı nesneyi, asıl vasfıyla veya herhangi bir kalıcı vasfıyla değil, hareketine göre adlandırmasıdır. Sıfat-fiillerin hareket ifadesi dışında zaman ifadesi de bulunmaktadır. Yani hareketin hangi zamana ait olduğunu da gösterirler. Bu hareket ve zaman fonksiyonları yanında fiilden isim yapma eklerine çok yaklaşarak, çekim eki ile yapım eki arasında bir yerde bulunarak kalıcı isimler yaratılmasını sağlama fonksiyonları da bulunmaktadır (Ergin 1985: 333). Kalıplaşmanın en belirgin olduğu ekler sıfat-fiil ekleridir. Eklendiği kelimenin geçici bir sıfat gibi kullanılmasını sağlayan ve fiil kökenli olan bu ekler, eklendikleri kelimeye bildirme, dönüşlülük, edilgenlik, olumsuzluk vb. anlamlar katarlar. Kalıplaşmaya uğradıklarında ise bu özelliklerini tamamıyla kaybedip kalıcı isimler oluştururlar (Korkmaz 2003: 167-168). Sıfat-fiillerin bu özelliğini yansıtan bazı örnekler Kazak Türkçesinden de tespit edilmiştir. Kazak Türkçesinde şu sıfat-fiil eklerinde kalıplaşma görülmüştür:

1.1.1. -gan / -gen

Kuzey grubu Türk lehçelerinde fiillerin geçmiş zaman çekiminde de kullanılan bir sıfat-fiildir (Öner 1998: 223). Türkçede her dönem işlek olarak kullanılmış olan -gan / -gen eki, kullanım sıklığına paralel olarak yapı ve anlam bakımından değişikliklere uğramış, sıfat-fiil ekleri içinde en fazla kalıplaşan eklerden biri olmuştur. Ekin Batı Türkçesinde başındaki ünsüz düşmüş, Doğu ve Kuzey Türkçesinde ise kullanımında farklılıklar ortaya çıkmış, sıfat-fiil eki

¹ Günümüz Türk lehçelerinde, isim çekim ve işletme ekleri, sıfat-fiil ekleri, zarf-fiil ekleri ve fiil şekillerindeki kalıplaşmalar I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı'nda, "Günümüz Türk Lehçelerinde Çekim ve İşletme Eklerinin Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Kelimeler Üzerine" adlı bildirimizde genel olarak ele alınmıştır. Diğer lehçe ve eklerde görülen kalıplaşmalar için bu bildiriye bakılabilir.

olması yanında zaman eki olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Türkçesinde de kalıplaşan örnekleri bulunan bu ekin, Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıcı isimler yaptığı tespit edilmiştir:

agargan ‘1. hayvan sütü ve süt mamülleri’ (KT-TTS). [Éjem osındayda: Ayagıñ taldı goy, otırsayşı, *agargan* işemisiñ?- dep, şıday almay sarı tostaganga ayran kuyıp beretin (KTTS)] 2. Et üzerindeki yağlar’ (KT-TTS). [Oraltay et tuvraganda *agargan*ın aralastıra turavşı edi (KTTS)]. **jasagan** ‘yaratıcı, Allah’ (KTS). [Ya kudaya, zar tilegim bolsın. Osı karaşıgıma, ékesiniñ osı iy t minezin bere körme! Tas bavırlıgın bere körme! Ya *jasagan*! – dep bata berdi. (KTTS)]. **kagılğan-sogılğan** ‘ipsiz sapsız, kaçkın, serseri (kimse)’ (KT-TTS). **kagınğan** ‘kendi bildiğini yapan, başına buyruk’ (KT-TTS). **köringen** ‘herhangi, rastgele, kim olursa’ (KT-TTS). [kim *köringen* ‘kim rast gelirse, kim denk gelirse’(KT-TTS)]. **murtıyğan** ‘kısa, ufak, bücür’ (KT-TTS). [Karaşa üylerdiñ *murtıyğan* kısa murjalarınan budaktağan tütün şuvdalanıp, ér jerden jogarı uşıp baradı. (KTTS)]. **mojıgan** ‘elden ayaktan düşmüş, yaşlanmış’ (KT-TTS). **narkesken** ‘saf çelik kılıç’ (KT-TTS). [Ol belindegi İsfagan şeberi sokañ *narkesken*ın suvırıp alıp, kılışıldagan suvık jüzinen süydi. (KTTS)]. **oñbagan** ‘şerefsiz, namussuz, lânetli, mel’un, alçak’ (KT-TTS). [Öziniñ de sonday bir *oñbagan* minezi bar, keyde tıgılıp avzın aşa almaydı da, keyde mıljıñdap ketedi. (KTTS)]. **ölgen-jitken** ‘çeşitli sebeplerle ölen, kaybolan insan, hayvan; ölüp gidenler’ (KT-TTS). [Degenmen, körıp otırsızdar *ölgen-jitken* de, ayıktırğışka túsken de eşkim jok, éytevir. (KTTS)]. **öñkiygen** ‘iri, büyük, cüsseli’ (KT-TTS). [İynjenerdiñ kömekşisi – kara şubar, *öñkiygen*, murnı kolagaştay adam. (KTTS)]. **ötken-ketken (I)** ‘gelen geçen, yolcu yolakçı’ (KT-TTS) [*Ötken-ketkenden* surastırdı. (KT-TTS)]. **ötken-ketken (II)** ‘gelip geçmiş, olup bitmiş’ (KT-TTS). [*Ötken-ketkendi* esine túsirdi. (KT-TTS)]. **öytkeni / üytkeni** ‘çünkü, zira’ (KT-TTS). [Eşkim javap kayırmadı. *Öytkeni* onıñ ne degenin estigen adam da jok edi. (KTTS); Éygerimniñ én aytkısu kelmey, irkilgeni şın edi, *üytkeni* narazılık bugan da aytılğan. (KTTS)]. **tuvgan** 1. öz [*tuvgan* aga ‘büyük erkek kardeş’; *tuvgan* bala ‘öz evlat’] 2. akraba [*tuvganım* jok ‘akrabam yok’] (KT-TTS) **tuvıskan** ‘kardeş, akraba’ (KTTS). [Ol mugalimniñ Şortanda avkattı tuvıskandarı turadı. (KTTS)].

1.1.2. -dagan / -degen

Sıfat-fiil eki -gan / -gen, özellikle miktar bildiren zarflar oluşturmak üzere, isme eklenen -la- / -le-, -da- / -de-, -ta- / -te- isimden fiil yapım eklerinin üzerine gelmiş ve yapım ekiyle birlikte kalıplaşarak kalıcı isimler yapmıştır.

azdagan ‘azıcık, biraz’ (KT-TTS). [Meni Sarıbay deytin bay öziniñ évmeser ulına satıp alıptı. Ol ékeme bir biye jéne *azdagan* akşa beripti. (KTTS)]. **jıbırlagan** ‘çok, bol, hesapsız’ (KT-TTS). [Jav tankileri kaz-katar bolıp josıp keledi. Artında kara kurttay *jıbırlagan* jav soldattarı. (KTTS)]. **jüzdegen** ‘yüzlerce’ (KTTS). [Keyingi jıldarı otandastarımız tuñ jéne tuñaygan jerlerdi iygerip, *jüzdegen* jaña sovhozdar kurdı. (KTTS)]. **köptegen** ‘birçok, binlerce’ (KT-TTS). [Bul bölmede Çehovtıñ jazuvşılık jolın bayandaytın köptegen suvretter, materiyaldar, kitaptar tur. (KTTS)]. **ondagan** ‘onlarca’ (KT-TTS). [Ol üşin *ondagan* jıldar kerek. (KT-TTS)].

1.1.3. -miş / -miş / -mıs

Geçmiş zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki kuzey grubu lehçelerde yaygın şekilde kalıplaşmaya uğramış, bu kalıplaşma sonucunda kalıcı isimler ve sıfatlar oluşturmuştur. Kazak Türkçesindeki örnekleri şunlardır:

atalmış ‘adı geçen, söz konusu, bahis mevzuu, zikredilen’ (KT-TTS). [Osı turgıdan kelgende *atalmış* romanniñ atkarar jügi kañşalık ekeni érkimge-ak túsinikti bolsa kerek. (KTTS)]. **bolmus** ‘içtimai oluşum, yaratılış’ (KTS). [Kazak halkınıñ okıygasın realistik *bolmıstan*, şındık ömirden alıp, avızşa şıgargan körkem şıgarmanıñ bir salası – añız éñgimeler. (KTTS)]. **kértemiş** ‘ihtiyar’ (KT-TTS). **jazmuş** ‘kader, takdir’ (KTS). [Eger sen osıgan tursañ,

men *jazmış* salgan avırtpalıktıñ kadayın bolsa da köterüvge barımın. (KTTS)]. *turmıs* ‘vaziyet, hal-ahval, geçim şartları, durum’ (KTS). [*Turmıska* şıktı. (KTS)]. *tusamıs* ‘yük hayvanlarının uzağa gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan ip veya kayış, köstek, bukağı’ [tusa- : köstek vurmak; engel olmak] (KT-TTS) [*Tusamıstı* köbinese jipten, kayıtsan jasavmen birge şinjırdan da jasaytın. (KTTS)]

1.1.4. -dık

Kazak Türkçesinde nadir kullanılan bu sıfat-fiil eki, geçmiş zaman ifade etmektedir. Kazak Türkçesinde *kondık* ‘bel, omurga civarında et toplanan yer’ (KTS) kelimesinde kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır.

1.1.5. -ası / -esi

Gelecek zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki, Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturmuştur:

köresi ‘birinin elinden çekeceği olmak, azap’ (KTS) [-Osı sender ne oylaysıñ, tüge? Al, men *köresini* mına Kalennen körip jürmin goy. (KTTS)] *şıgası* ‘çıkacak masraf, ziyan, zarar’ (KTS). [Buyırganda kalıñ juvsannıñ işinen tabılıp edi, *şıgasıga* şara jok eken. (KTTS)].

1.1.6. -ar / -er

Geniş zaman eki hareket ve zaman bildirme işlevini kaybederek bütün lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de sıfat-fiil olarak kullanılmış ve bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler yaratmıştır. Yalın haldeki kelimelere ve birleşik fiillere eklenerek hem ad hem de sıfat olarak kullanılan kelimeler oluşturmuştur. Taranan eserlerde -ar / -er’in kalıplaştığı toplam 27 örneğin 24’ü birleşik fiillerin üzerine geniş zaman sıfat-fiilinin gelmesiyle ortaya çıkmıştır:

alıpsatar ‘iş adamı’ (KTLS). *altıatar* ‘altı tane mermi alan toplu tabanca, revolver, altıpatlar’ (KT-TTS). [Kabırgada bir kos avız mıltık, eki *altıatar* ilüvli tur. (KTTS)]. *atsogar* ‘kamçı’ (KTTS). [Aksakaldıñ aldına *atsogarin* tastagan kişi söz bastaptı. (KTTS)]. *atşabar* ‘eski zaman idarecilerinin sağa sola yolladığı kimse, ulak, haberci’ [Jay jürgende bir küni, *Atşabar* keldi lepildep, “Oyaz şıktı, sıyaz bar”, “İlav” dep, “üy” dep dikildep. (KTTS)]. *avızaşar* ‘iftar’ (KT-TTS). [Bala kezimde oraza ustaymın dep, bir küni keşke avız aşuvdan kalgıp, keleşek *avızaşarga* deyin, yagniy jıyırma tört sagat uyıktağanım bar. (KTTS)]. *besatar* ‘beşatar, beş tane kurşun atan tüfek’ (KTTS). [Momışulı polkındagı mıñ kisiniñ eki-ak türli kuralı bar: -Biri-*besatar*, biri- kol pulemet. Javga şabar küş osı edi, -deydi Bavırjan. (KTTS)]. *betaşar* ‘yeni gelinin yüzündeki örtüsünü açmak için söylenen şarkı, türkü’ (KTS); ‘yeni gelini damadın ailesi ve yakınlarına tanıtmak için yapılan geleneksel törende söylenen şarkı, yüz açma, duvak açma’ (KT-TTS) [Ériyne, şalkıgan toy boldı. Bérinen burın Tolkınga *betaşar* öte Kızık körindi. (KTTS)] 2. giriş, başlangıç (KT-TTS). [Gazet ne jurnal materiyaldarınıñ aldına nemese kitaptıñ *betaşarı* aldına koyılattın kışkaşa tekske yagniy épigrafska nakıl sözder men makal-metelder koldanıladı. (KTTS)]. *dınbuzar* ‘münafık’ (KT-TTS). *ızaşar* ‘öncü, ön ayak olan kimse’ (KT-TTS). *izbasar* ‘kendinden evvelkilerin izinden gitmek’ [Otız eki jıldan beri Ibekeñniñ *izbasarı* atanıp küriş egüvmen keledi. (KTTS)]. *janar* ‘1. göz, göz nuru, göz bebeği [Şaldıñ iştegi mışkıl kuvatınıñ éseri me, eki *janarı* jarkırıp, ezüvi dir-dir etedi. (KTTS)] 2. gün ışığı, şule’ (KT-TTS). [“Mıñ jılkıniñ” moynına endi gana asılğan erke künniñ *janarınan* köktem şuvagı şaşırardı. (KTTS)]. *jatpişer* ‘asalak, parazit, tembel’ (KT-TTS). [Baylar köp *jatıp işer* aratmamak, Ösirgen kızığın körmey, basın sanap. Şınında, ösiretin kedey, jalşı, Bay eñbek siñirgen jök maldı karap. (KTTS)]. *jatır* ‘döl yatağı, rahim’ (KT-TTS) [Töldiñ *jatırda* ösip-jetilüvi birkelki bolmay, érbir ösüv satısında özine tén ereşelikleri bolattın körinedi. (KTTS)]. *jaybasar* ‘mıymıntı, eline ağır, ağır canlı’ (KT-TTS). [Kapkara koyu şaşımdı suyılıp, sol-ak agartattın boldı. Éy, kanşa aytsañ da söz ötpeytin bir *jaybasar* edi-av. (KTTS)]. *jembasar* ‘1. kartal pençesi 2. avını yükseklerden gözüne kestirip avlayan kartal’ (KT-TTS). *jersogar* ‘ökçe,

topuğun yüksek kısmı' (KTS). [*Jersogarı* siñirli, ayagı tik. Javırını etsiz jalpak taktayday-ak. (KTTS)]. **jolbasar** 'yolu keserek, yolcuyla soyan kimse' (KTS). [Abay tömen karap, kosıla küle berip, kédimgi *jolbasar* urılarsa, şapan,börkin aynaldıra kiydi. (KTTS)]. **keler-keter** 'fayda zarar' (KT-TTS). **konaguvur** 'konuksever, misafirperver' (KTS). **künkagar** 'güneşten koruyan, alnına güneş gelmesine mani olmak için şapkanın önüne konulan şey' (KTS) [Astındagı jiyren, kanşırdıy kaktan atın siypay kamşılup, basındagı kara kalpagınıñ *künkagarın* köteriñkirep koydı. (KTTS)]. **künbagar** 'güne bakan' (KTS) [Erbir üydiñ iyesi öz esiginiñ aldındagı şiyrek gektar jerine jüregi, *künbagar*, burşak egip, kıstık azıgın sodan jıynap aladı. (KTTS)]. **orınbasar** 'yardımcı, muavin, yerine geçebilecek' (KT-TTS).[Zavod direktorınıñ *orınbasarı* men Valentinanıñ algaşkı eñgimesi bılay boldı. (KTTS); dekan *orınbasarı* 'dekan yardımcısı'(KT-TTS)]. **okkagar** 'çelik yelek' (KT-TTS). **öser** 'gelişecek, gelişebilir, gelişmeye müsait' (KT-TTS). **tavsogar** '1. hayali hikayenin kahramanı, eşsiz güç ve kuvvet sahibi 2. yaramaz, bozguncu, aksi' (KTS). **şıbınkagar** 'sinek öldürmeye yarayan alet, sineklik' (KT-TTS). [Kuyrıktı tübinen bastap uşına deyin sıpıra küzeydi de, dél uşına *şıbınkagar* kaldıradı. (KTTS)]. **ultabar** 'hayvanın karnı ile işkembesi arasındaki uzvu' (KTS). [*Ultabar* oñ jak kabırgalardıñ etegin kuvalay kursaktıñ işki jagında boladı. (KTTS)]. **uyabasar** 'dişi kartal' (KT-TTS). [Añ, kуска салатın kustardıñ urgaşısı, yaki *uya basar*, atalıgına Karay ülken, kişisi boladı. (KTTS)].

1.1.7. -mas / -mes / -bas / -bes / -pes / -pes

-Ar / -er sıfat-fiil ekinin olumsuzu olan bu ek, Kazak Türkçesinde sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır. Ancak bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler yarattığı görülmektedir.

buljumas 'değişmez, kalıcı, sabit' (KT-TTS). **bultartpas** 'kesin, şüphe götürmez' (KT-TTS). **kayıspas** 'yılmayan, iradeli, kararlı' (KT-TTS). [Aga serjant Çuprikov tapjılmas tabandılıktıñ, *kayıspas* kaysarlıktıñ ülgisin körsetti. (KTTS)]. **önbes** 'verimsiz, neticesiz, sonuçsuz' (KT-TTS).

1.1.8. -aşak

Gelecek zaman ifade eden bu sıfat-fiilin de Kazak Türkçesinde kalıplaşarak kalıcı isim oluşturduğu tespit edilmiştir. Iskakov bu ekin Kazak Türkçesinde geçişsiz ve geçişli fiillerden soyut isimler yaptığını söylemektedir. **köreşek** 'görecek, baştan geçen olay' (Kem siltevdan *köreşekti* kördik.), **alaşak** 'alacak, borç' (Şahterdiñ ér künnen *alaşığı* bar, alsa – kuvanadı, almasa – renjiydi.) (Iskakov 1974 : 165), **bolaşak** 'gelecek, istikbal' (KT-TTS). [Ol osı jaktığı kazak dalasınıñ bügini men *bolaşığı* tuvralı magan eñgime şertip koyadı (KTTS)].

1.2. Zarf-fiil Eklerindeki Kalıplaşmalar

Zarf-fiiller, hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Şahsa ve zamana bağlanmayan zarf-fiiller soyut bir hareketi ifade ederler (Ergin 1985: 338, Korkmaz 1994: 57). Zarf-fiiller, fiil yönleriyle hareket ve zaman kavramını karşılarken, zarf yönleriyle bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler (Korkmaz 2003: 983). Zarf-fiiller, Türkçede zarf ve edat türetmek için özel eklerin bulunmaması ve isim çekimi, işletme ekleri olarak durum gösterme görevi yüklenmemeleri, sıfat ve isimler gibi kullanılmamaları nedeniyle, kendilerinde var olan "oluş, kılış" özelliğini kaybederek kalıplaşır, basit zarflara, bazı sıfatlara ve edatlara dönüşürler (Korkmaz 2003: 173). Türkçenin bütününde yaygın olarak görülen bu kalıplaşma, Kazak Türkçesinde şu örneklerde tespit edilmiştir:

1.2.1. -a / -e

Eski Türkçe devrinde hal, zaman, yer zarfları ve edatlar oluşturmak üzere kullanılan bu zarf-fiil ekinin Türkçenin tarihi gelişim sürecinde tek başına kullanılışı gittikçe azalmış, belirli bazı şekillerde kalmıştır. Buna karşılık tekrar şeklindeki kullanımı yaygınlaşmıştır. Türkiye Türkçesinde genellikle tekli kullanımları kalıplaşmış olan -a / -e zarf-fiilinin Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıplaştığı tespit edilmiştir:

aldınala ‘evvelden, önceden’ [*Aldınala* kelip oturdu.] (KTS). **böle-jara** ‘ortaklaşa, beraber’ (KT-TTS) [Onday kisiler basına tüsken beynetke baskalardıñ da ortaktasıp, *böle-jara* kötergenin unatadı. (KTTS)]. **jata-jastana** ‘acele etmeden, yavaş yavaş, ağır ağır’ (KT-TTS) [Dombıra da tartılar, öleñ de aytilar, *jata-jastana* bérin de estirmiz. (KTTS)]. **jüre-bara** ‘yavaş yavaş, zamanla’ (KT-TTS) [Talang *jüre-bara* aşılmay ma? Kazir özi bir simfoniya jazıp jür. (KTTS)]. **kabına-sürine** ‘alelacele, telaşla, çabucak’ (KT-TTS) [Birevleri kazan-oşak kötergen, *kabına-sürine* kaşuvda. (KTTS)].

1.2.2. -ıp / -ip

Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılmış olan bu zarf-fiil ekinin şekli tarihi boyunca değişmemiştir. Tarihî lehçelerde birkaç örnekte karşımıza çıkan (*berklep* ‘sağlam, sıkı’ (CC: 29), *terklep* ‘çabucak’ (CC: 185), *inçkelep* ‘kıldan ince’ (CC: 83)) ve genellikle -la- / -le- isimden fiil yapım ekiyle kullanılarak kalıplaşmış olan bu ekin, Kazak Türkçesinde hem yalın haldeki fiiller üzerine hem de -la- / -le- isimden fiil yapım ekini alarak fiilleşmiş isimlerin üzerine gelerek kalıplaştığı tespit edilmiştir. Ekin yalın haldeki fiiller üzerine gelerek kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış örnekler şunlardır:

éytip-büytip ‘şöyle böyle, bir şekilde’(KT-TTS). [Biz *éytip-büytip* baratın jerge jettik. (KT-TTS)]. **jöndeñkirep** ‘doğruca, düzgünce’ (KT-TTS) [İyt jekkenge aydalatınday kılmış jasap koymagan şıgarmız. Bılay özi... *jöndeñkirep* söylesek kaytedi. (KTTS)]. **kaytip** ‘yeniden, tekrar’ (KT-TTS) [Ékeniñ ak ordası kımbat. Endi *kaytip* Karaötkeldi köre me ol, körmey me? (KTTS)]. **karadan-karap** ‘yok yere, boş yere, haksız yere’ (KT-TTS). [*Karadan-karap* én aytım keldi, iñılday bastadım. (KTTS)]. **kelip-kelip** ‘sonunda, eninde sonunda’ (KT-TTS). **kesip-jarıp** ‘açıkça, tam, kesin olarak’ (KT-TTS). **mülgip-kalgıp** ‘yarı uykulu halde’ (KT-TTS) [Ras, bul rette Kaben *mülgip-kalgıp* ilbigisi kemleydi. (KTTS)]. **nagıp** ‘neden, niçin, niye’ (KT-TTS). **ölip-talıp** ‘çok zorlanarak, zar zor, zorla, yorularak, binbir güçlülle’ (KT-TTS) [Jañbir kuyıp bergende bular da *ölip-talıp* asfaltka ilikti. (KTTS)]. **öytip-büytip** ‘ne yapıp edip, bir yolunu bulup’(KT-TTS). [Ol *öytip-büytip* surakka javap berdi. (KT-TTS)]. **salıp-urıp** ‘alelacele, çarçabuk, apar topar’ (KT-TTS) [*Salıp-urıp* kelsem, menen burın Sızıdov kelip kalgan eken. (KTTS)]. **sasıp-pısıp** ‘alelacele, apar topar’ (KT-TTS) [Maskara bolganda, bizdiñ ministrliktiñ bir adamı jolıksa, *sasıp-pısıp* jürgenimizdi körüp, külki etedi goy. (KTTS)].

1.2.3. -lap / -lep / -dap / -dep / -tap / -tep

Bazı örneklerde -p zarf-fiil eki, isimden fiil yapan -la- / -le- üzerine gelip isimlerden zarflar yapmak için kullanılmış ve sonra da kalıplaşmaya uğramıştır. Ek, Kazak Türkçesinde çok kuvvetli olan ünsüz uyumu sebebiyle -lap / -lep / -dap / -dep / -tap / -tep olmak üzere 6 farklı şekilde kullanılmaktadır. Ünlü ile biten, iyelik eki almış veya ‘r, v, y’ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere -lap / -lep, ‘z, m, n, ñ’ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere -dap / -dep, ‘p, t, k, s, ş’ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere de -tap / -tep olarak gelir.

azdap ‘dikkatle, azar azar, birazcık’ (KTS). [Seniñ de *azdap* küneñ bolgan şıgar, Adal dep Kojbañdı da aktamaymın. (KTTS)]. **az-azdap** ‘azar azar’ (KT-TTS). [Ol *az-azdap* kazakşa bile bastap edi, birak siyrek kezdesetin sözderdi tüsine almay kalatın. (KTTS)]. **aylap** ‘bir veya birkaç ay boyu’ (KTS). [Balkoca markum ol üyde *aylap* cattı. ‘Balkoca merhum o evde aylarca yattı’ (KTS)]. **aylap-cıldap** ‘aylarca, yıllarca, uzun zaman’ (KT-TTS). [*Aylap-jıldap* şet jürüp sagıptıp kelgende, balasın aldına alıp mañdayınan siypalagan da jok. (KTTS)]. **aptalap**

‘haftalarca’ (KT-TTS). [Kök esekti osı adam *aptalap*, aylap jürip jaz Hivadan Aral sırtına Aral sırtınan Bekte oyısatin. (KTTS)]. *batpandap* ‘bol bol, batman batman’ (KTS). [Kar kalıñ, jer betin bitep, jayılmıdı *batpandap* basıp kalgan. (KTTS)]. *bayızdap* ‘acele etmeden, dikkatlice, ihtiyatla’ (KT-TTS). *bir-birlep* ‘birer birer, sırayla’ (KT-TTS). [Şeşesi barındağı körgen kızıktañı, oynagan oyındarı, şeşesiniñ bavırına kısıp-kısıp süygenderi Körkemtaydıñ köziniñ aldınan *bir-birlep* ötip jattı. (KTTS)]. *birevlep* ‘bir bir, birer birer, tek tek’ (KT-TTS). *édeyilep* ‘bile bile, özellikle, kasten’ [Ogan *édeyilep* kisi jiberdim. (KT-TTS)]. *egizdep* ‘ikişer ikişer’ (KT-TTS) [Ölke lıkı tolar ma? Koralı sıyır örmese. Atkılı koy öser me? *Egizdep* töli ermese. (KTTS)]. *ekevlep* ‘1. iki kişi, beraberce 2. ikişer ikişer’ (KT-TTS) [Şingispen *ekevlep* otırıp anıktağısı keldi. (KTTS)]. *emen-jarkılap* ‘biraz, ara sıra, azıcık’ (KT-TTS) [Akırı birneşe ay silkilesken ekevi öz murattarına *emen-jarkılap* jetkendey boldı. (KTTS)]. *eptep* ‘yavaşa, az az, azar azar, tedricen’ (KT-TTS) [Ofiytser özi de *eptep* kazakşa biledi eken, bar bilgen tilimen tergevdı özi aldı. (KTTS)]. *eptep-septep* ‘şöyle böyle, düşe kalka’ (KT-TTS) [Algaşında “bir jil *eptep-septep* şıdap köreyin” degen oymen jürgen edi. (KTTS)]. *ertelep* ‘1. sabah erkenden 2. önceden, vaktinden önce’ (KT-TTS) [1. Künde *ertelep* bul rayonniñ aldın küzetedı. 2. Mine bugün de ol *ertelep* atka kondı. (KTTS)]. *etektep* ‘çokça, bolca’ (KT-TTS). *jaylap* ‘yavaşa, aheste aheste’ (KT-TTS). *jertagandap* ‘yere yakın’ (KT-TTS) [Bakbak japıraktarı *jertagandap* ösedı. (KT-TTS)]. *jetilep* ‘1. haftalarca, haftalar boyu 2. her hafta’ (KT-TTS) [Molda ér üyde bir *jetilep* okıttadı. (KTTS)]. *jıldap* ‘yıllarca’ (KT-TTS) [*Jıldap* körispegen eki dos kuşaktasa süyisip, aymalasa ézilidesip jatır. (KTTS)]. *jöndep* ‘doğru dürüst’ [*Jöndep* tamak işpedı. (KT-TTS)]. *jumalap* ‘haftalarca, bir hafta boyunca’ (KT-TTS) [Key uvakıttarda kökala koyday bolgan şeşem, jurt közine körine almay, *jumalap* aylap degendey şımıldık işinde jatıp aluvşı edi. (KTTS)]. *jüzdep* ‘yüzer yüzer’ (KT-TTS) [Baskınşılardan kek aluvga bolatının körgen kıpşak jigitteri, *jüzdep* kelip Boşmanga kosıldı. (KTTS)]. *kakpandap* ‘tuzak kurarak, hile ile’ (KT-TTS). *kattılap* ‘sağlamca, sıkıca, sertçe’ (KT-TTS). *kazakşalap* ‘kazaklar gibi, Kazak âdetlerine göre’ (KT-TTS) [- Osı ma?! – dedi, -matay bulbul kusı, Köp izdep bugün taptım jazı-kısı. Éveli *kazakşalap* köriselik, Jarkınım, berirek jür, jasıñ kişi. (KTTS)]. *kezektep* ‘sırayla, sırayla, nöbetleşe’ (KT-TTS) [Maldı bir künniñ işinde, *kezektep*, birese tabiygiy jayılmıga, birese ekpe jayılmıga jayu kerek. (KTTS)]. *kırıktap* ‘kırkar kırkar, fazla fazla’ (KT-TTS) [Bir jolı, osınday bir aşuv üstinde: “Koymadıñ goy, kolkalap, otızdap ul, *kırıktap* kız tavıp beretinnen jaman, al da, armanıña jetsi!” – dedi. (KTTS)]. *koralap* ‘sürü sürü, sürü halinde’ (KT-TTS) [Bir gajabı, sol kart ömiriniñ soñğı jıldarında ala-böle jutka uşıraydı, jılkısı üyirlep, koyı *koralap* kırıldı. (KTTS)]. *korjındap* ‘heybe heybe, heybeler dolusu’ (KT-TTS) [Atañnan tozbas ton, azbas at, *korjındap* altın aluv kerek. (KTTS)]. *kos-kostap* ‘çifter çifter, çift olarak’ (KT-TTS) [Kirseñ adaskanday san bölmesi bar, kımbat radiyolar, *kos-kostap* kilemderdi tuksa da, sargış sırmen sırlangan edenge de tösep tastagan. (KTTS)]. *muñdap* ‘binlerce, sayısız, çok’ (KT-TTS) [Oydı böletin okta-tekte aldımızdı oragan akbökender gana *muñdap* örip, azdap añırıp turadı. (KTTS)]. *muskıldap* ‘azar azar’ (KT-TTS). *on-ondap* ‘onar onar’ (KT-TTS). *sagattap* ‘saatlerce, saatler boyu’ (KT-TTS) [Olar jol üstinde *sagattap* emes, keyde tévlik boyı jüredi. (KTTS)]. *şım-şımnap* ‘azar azar, gıdım gıdım’ (KT-TTS) [Ata-ana balasınıñ kökeyine jastayınan adamgerşilik sezimin *şım-şımnap* kuya beredi. (KTTS)]. *tam-tumnap* ‘azar azar, azıcık, biraz’ (KT-TTS) [Şéken Şolpandı kuşaktay jatıp, mazası nege ketkenin *tam-tumnap* ayttı. (KTTS)]. *uvıldap-şuvıldap* ‘gürültü patırtıyla, şamatayla’ (KT-TTS) [Narazılık, sözdermen biz de *uvıldap-şuvıldap* Ol’ga men Mariyaniñ soñınan erdik. (KTTS)].

1.2.4. -ganda / -gende

Sıfat-fiil eki -gan / -gen üzerine -da / -de bulunma hali ekinin getirilmesiyle yapılmış bir zarf-fiildir. Kazak Türkçesinde aşağıdaki örneklerde kalıplaşarak zarf ve edat niteliğinde kelimeler oluşmuştur:

éytpegende ‘öyle olmamış olsaydı’ (KTS); ‘yoksa, aksi halde’ [Uvakıtım jok, *éytpegende* senimen barar edim. (KT-TTS)]. *mıktaganda* ‘taş çatlasa’ (KT-TTS) [Köl suvı onşa tereñ de emes. Şet jagı *mıktaganda* kisiniñ beluvarınan keledi. (KTTS)].

1.2.5. -malı / -meli / -balı / -beli / -palı / -peli

Türkçede sonradan ortaya çıkmış bir ektir. Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında görülmeye başlayan bu ek, ilk zamanlarda bugünkü gibi gereklilik kipi için kullanılmamış, bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. *Görmeli göz, ölmeli oğul* gibi (Ergin 1985: 313). Fiilden isim yapım eki -ma / -me ile isimden isim yapım eki -lı / -li’nin birleşmesiyle oluşmuş olan ek, bugünkü Kıpçak lehçelerinde Batı Türkçesindeki gibi gereklilik kavramını ifade etmek üzere kullanılmadığı gibi bu eke benzer şekilde ayrı bir gereklilik eki de ortaya çıkmamıştır (Öner 1998: 207). Ek, Kazak Türkçesinde bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmakta olup aşağıdaki örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler yaratmıştır:

jazılmalı ‘açılıp kapanabilen, portatif’ (KT-TTS). [Ortadağı *jazılmalı* keñ stoldıñ üsti sıñsıp tur. (KTTS)]. *jıljımalı* ‘seyyar, portatif’ (KT-TTS). [Ortadağı *jıljımalı* keñ stoldıñ üsti sıñsıp tur. Neşe türlü tagam. (KTTS)]. *jıyılmalı* ‘portatif, toplanabilen’ (KTS) [Ortada ayagı eki tutamday *jıyılmalı* döñgelek stol. (KTTS)]. *üdetpeli* ‘hep çoğalan, hep artan, hep büyüyen’ (KTS). [*Üdetpeli* jospardı orındavga ökil kerek pe? Kerek. (KTTS)]. *ügilmeli* ‘öğütülen’ (KTS). [Kıltanıñ sırtkı kabatındağı tav jimistarı *ügilmeli*. (KTTS)]. *üyelmeli-süyelmeli* ‘her yönden uygun, akran’ (KTS). [*Üyelmeli-süyelmeli* tört uldıñ ülkeni Jarmagambet biyıl on jetige şıgadı. (KTTS)]. *üzilmeli* ‘kopuk, bir bütün değil’ (KTS). [Élsiz zardıñ *üzilmeli*, dérmensiz dıbısı tula boydı şımırlatıp jüre berdi. (KTTS)].

1.2.6. -may / -mey

Zarf-fiil eki -may / -mey, Türkiye Türkçesinde -maden / -meden ekiyle karşılanmaktadır. Kenan Koç ve Oğuz Doğan (2004: 314), hazırladıkları *Kazak Türkçesi Grameri*’nde ekin -ma- olumsuzluk ekiyle -y zarf-fiil ekinin birleşiminden oluştuğunu söylemektedirler. M. Ergin (1985: 342-344) ekin kökenini Eski Türkçede -matı / -meti, Batı Türkçesinde -madın / -medin / -madan / -meden ekine bağlamaktadır. Ergin, -madan / -meden ekinin anlamında sürekli bir olumsuzluk ve ayrılma ifadesi olduğundan hareketle, -ma- fiilden fiil yapma eki üzerine, fiilden isim yapan -ma ve ayrılma hal eki -dan’ın getirilmesiyle oluştuğu görüşündedir.

Kazak Türkçesinde aşağıdaki örneklerde kalıplaştığı ve bu kalıplaşma sonucunda zarf niteliğinde kelimeler yarattığı tespit edilmiştir:

bolarda-bolmay ‘zorla, ısrarla’ (KT-TTS) [Apası darındı pişenge *bolarda-bolmay* jiberipti. (KTTS)]. *koyarda-koymay* ‘yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan’ [Meni *koyarda-koymay* üyine ertip eketti. (KT-TTS)]. *ündemey-tündemey* ‘ses çıkarmadan, sessizce’ (KT-TTS) [Jumabekter *ündemey-tündemey* şayların isti. (KTTS)].

1.2.7. -mastan / -mesten

-Mas/ -mes olumsuz geniş zaman sıfat-fiili ile -tan / -ten ayrılma hali ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir zarf-fiildir.

oturar-oturmastan ‘oturur oturmaz, hemen, çabuk’ [Oturar-oturmastan söyley bastadı. (KT-TTS)]. *şıgar-şıkpastan* ‘çıkmadan hemen önce’ (KT-TTS) [Eki ay boldı. Kün *şıgar-şıkpastan* turadı. (KTTS)].

1.2.8. -ar ...-maz

Geniş zaman sıfat-fiilinin olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle kurulmuş bir zarf-fiildir. Ek, asıl fiildeki hareketin zarf-fiildeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini bildirir (Korkmaz 2003: 1036). Kazak Türkçesinde bu anlamı dışında kalıplaşarak zarf niteliği taşıyan başka zarfları da ifade eder hale gelmiştir.

barar-barmas ‘gider gitmez’ (KT-TTS). [Minetin atım kolında, Barar-barmas jolımdı, Habar salıp alayın, üydegi Kurtka bileği. (KTTS)]. **bolar-bolmas** ‘1. olur olmaz (KT-TTS). [Karlıgaş *bolar-bolmas* aşuvlanadı. (KT-TTS)] 2. birazcık, azıcık (KT-TTS) [Sonsoñ atarına minip, köz uşında *bolar-bolmas* köringen elge Karay jürüp ketti. (KTTS)]. **biliner-bilinbes** ‘belli belirsiz, hayal meyal’ (KT-TTS). [Baykap karagan adamga olardıñ közderinen kuvanıştıñ otı *biliner-bilinbes* jıltıraydı. (KTTS)]. **estiler-estilmes** ‘zar zor duyulan, alçak ses’ (KT-TTS). [Japıraktar *estiler-estilmes* kana sıbırlap, uyku körmey tün karañgısınıñ gajayıptarımen söylekendey anda-sanda akırın kürsinedi. (KTTS)]. **jeter-jetpes** ‘ulaşmaya, dolmaya az kala’ (KT-TTS). [Bir ayga *jeter-jetpes* uvakit kaldı. ‘Bir aya yakın bir zaman kaldı’ (KT-TTS)]. **keler-kelmes** ‘gelip gelmeyeceği belli olmayıp’ (KT-TTS). [Onıñ *keler-kelmesine* közi jetpedi. (KT-TTS)]. **köriner-körinbes** ‘belli belirsiz, açık seçik belli olmayan’ (KT-TTS). [Avada éldebir uşkın sıyaktı köriner-körinbes kılav bar. (KTTS)]. **öler-ölmes** ‘zar zor, zorla’ (KT-TTS). [*öler-ölmes* kün keşüv ‘zar zor geçinmek’ (KT-TTS)]. **şalınar-şalınbas** ‘hayal meyal, belirgin olmayan’ (KT-TTS). [Jakıpbektiñ köziniñ kıyığında közge *şalınar-şalınbas* jiñişke bir éjimder boluvşı edi. (KTTS)]. **tatur-tatımas** ‘birazcık tadı olan, tatsızca’ (KT-TTS).

2. Fiil Çekim Eklerindeki Kalıplaşmalar

2.1. -ysın / -ydı

Kazak Türkçesinde geniş zaman çekiminde kullanılan “-a / -e / -y + şahıs eki” yapısının ikinci ve üçüncü teklik şahıs çekimlerinde bazı örneklerin kalıplaştığı tespit edilmiştir.

jaraysın ‘aferin’ (KTLS). **jaraydı** ‘tamam, peki’ (KT-TTS, KTLS). [*Jaraydı*, Karatav, Şuv, Sır boyınıñ kazaktarınıñ basın kosuvga biz ruksat bereyik delik. (KTTS)].

2.2. -dı / -di / -tı / -ti

Geçmiş zaman eki -dı / -di / -tı / -ti eksiltimli kullanımla çekimli fiil olma özelliğini kaybedip kalıplaşmış, bir yapım eki gibi kullanılmıştır (Korkmaz 2003: 172). Yalın ve birleşik isim niteliğinde kelimelerde ortaya çıkan bu kalıplaşma, Türkçenin genelinde yaygın olarak görülür. Kazak Türkçesinde bu ekte görülen kalıplaşma örnekleri iki tipte karşımıza çıkmaktadır. Birleşik isim niteliğindeki kalıplaşmalar ve eş anlamlı kelimelerin bir arada kullanılmasıyla yapılan tekrarlar şeklindeki kalıplaşmalar:

albastı ‘1. al karısı, albastı (KT-TTS). [Adamzattıñ kasakı ziyandısı “*albastı*” degen boladı dep nanatın. (KTTS)] 2. terbiyesiz, edepsiz (KT-TTS) [Uva, javız, javız *albastı*, korıksañ edi künédan! Şılbirga éni jarmastı, burıl sakal iri adam! (KTTS)]. **atsoktı** ‘at üstünde çok yol gitmekten dolayı hasıl olan yorgunluk’ (KTS). [Anada maşlılar avılın aralap *at soktı* bop oralgan Gaziz üyge kelisimen katı tınavratıp kaldı. (KTTS)]. **jolsoktı** ‘yol yorgunluğu’ (KTS). [*Jolsoktı* bop, şarşap kelgen şopan dalada jatr. (KTTS)]. **jürdim-bardım** ‘üstünkörü, yüzeysel, isteksiz’ (KT-TTS) [Biykasap Şérbén Béybişeniñ akılın *jürdim-bardım* tıñdadı. (KTTS)]. **öldim-taldım** (KT-TTS). [*öldim-taldım* degenşe ‘ne yapıp edip, zar zor’ (KT-TTS)]. **öşti-kastı** ‘düşman, hasım olan’ (KT-TTS). **ötti-ketti** ‘geçici’ (KT-TTS). [*ötti-ketti* kezeñ ‘geçici dönem’ (KT-TTS)]. **üzildi-kesildi** ‘tamamen, bütünüyle’ (KTS). [Avruvınan *üzildi-kesildi* cazıldı. (KTS)]

2.3. -pakşı

Gelecek zamanda çekimlenmiş bir fiil, henüz gerçekleşmeyen bir zaman dilimine ait olduğu için, anlam bakımından, içinde niyet, maksat, istek, şart, gereklilik gibi pek çok ifadeyi

bulundurabilir. Niyet ifadeli gelecek zaman eki içinde değerlendirilen -pakşı eki, -mak fiilden isim yapım eki ile -cı isimden isim yapım ekinin birleşmesinden oluşmuş olup, fiilin oluşu veya kılınışı için bir maksat veya gelecek zamanda olacak harekette bir niyet ifade etmektedir (Öner 1998: 170). Kazak Türkçesinde *aytpakşı* ‘söyleyecektim, az kalsın unuttuyordum’ (KTS). [*Aytpakşı* Manas’da men sizdin coldasınızdı kördim. (KTS)] örneğinde bu ek, kalıplaşma eğiliminde olup ünlemlere yaklaşan bir anlam kazanmıştır.

2.4. -sa/ -se

Kazak Türkçesinde şart ekinin bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler teşkil ettiği tespit edilmiştir.

buyırsa ‘nasip, kısmet olursa, inşallah’ (KT-TTS). [*Buyırsa*, tağı bir armanıma jetkeli turmın. (KTTS)]. *éytpese* ‘yoksa’ (KTS). [Nesin aytasıñ, bar kemşiligi adamşa söyley almaydı, *éytpese* bérin bileği. (KTTS)]. *éytsede* ‘öyle olsa bile’ (KTS). [*Éytse de* Batırbay méselesinde Jakıpbekpen ımırağa kele almay-ak koydı. (KTTS)]. *köbinese* ‘çoğunlukla, umumiyetle’ (KTS). [*Köbinese* jaña oyındar oynaladı. (KTTS)].

2.5. -sın

Emir kipinin 3. teklik şahıs eki olan -sın eki, Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıplaşmıştır:

buyırmasın ‘nasip olmasın’ anlamında kullanılan yemin’ (KT-TTS). [Kamka dala jakka kulagın éri tosıp,beri tosıp, basın şaykadı: -Tük estisem *buyırmasın*. (KTTS)], *jasasın* ‘yaşa, yaşasın’ (KTLS).

SONUÇ

Kazak Türkçesinde, fiil çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar, dilde kelime yaratmanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. Diğer lehçelere oranla Arapça ve Farsçanın etkisinden biraz daha uzak olan Kazak Türkçesi, kalıplaşmayı yeni kavramları adlandırmanın bir yolu olarak görmektedir. Kazak Türkçesinde fiil çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar sonucunda ortaya çıkan zarf ve edatların, Türkiye Türkçesinde yabancı bir dilden (özellikle Arapçadan) alınmış karşılıklarının tercih edilmiş olması dikkat çekicidir (*bastap* ‘itibaren’, *süyenip* ‘istinaden’, *şamalap* ‘tahminen’, *salısturganda* ‘nispeten’, *karamay* ‘rağmen’ vb.). En fazla kalıplaşan ekler *-gan / -gen ve -ar / -er* sıfat-fiil ekleri ile *-p* zarf-fiil ekidir. Kalıplaşma eğilimi fazla olan ekler, dilde oldukça sık ve yaygın kullanılan ekler olup genellikle isim, sıfat, zarf ve edat niteliğinde kelimeler türetmişlerdir. KTS, KT-TTS, KTTS’nin taranması sonucunda tespit edilen 169 kelimenin 77’si zarf, 48’i isim, 28’i sıfat, 10’u edat ve 1’i de zamirdir.

KAYNAKLAR

- ARSLAN-EROL, Hülya (2006), “Günümüz Türk Lehçelerinde Çekim ve İşletme Eklerinin Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Kelimeler Üzerine”, I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- AYTAÇ, Kemal (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ETG GABAİN, A. Von (1988) *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EUTS CAFEROĞLU, Ahmet (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ISKAKOV, A. (1974), *Kazirgi Kazak Tili- Morfologiya*, Almatı: Mektep Baspası.
- KOÇ, Kenan ve Oğuz DOĞAN (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KTLS ERCİLASUN, A.Bican (Bşk.) (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- KTS KENESBAYOĞLU, İ.K. (Bşk.) (1984) *Kazak Tiliniñ Sözdügi (Kazak Türkçesi Sözlüğü)*, (Çeviren: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- KTTS ISKAKOV, A.I. (1974-1986), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdügi*, I-X, Almatı: Kazak SSR “Gılım” baspası.
- KT-TTS KOÇ, Kenan, A. BAYNİYAZOV ve V. BAŞKAPAN (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (2001), “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İlmî Araştırmalar* 12, İstanbul, 153-165.